

ره‌آورد انقلاب اسلامی برای حوزه‌های علمیه

چکیده

نوشتار حاضر در صدد تبیین مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی برای حوزه‌های علمیه است که در دو مبحث داخلی و خارجی مورد بررسی قرار گرفته است. سازماندهی مدیریت حوزه‌های علمیه، رهایی از فشار حکومتها، ایجاد مراکز تخصصی، رشد فعالیت‌های فرهنگی و پژوهشی، توسعه دفاع از باورهای شیعه، از مهم‌ترین دستاوردهای داخلی به شمار می‌رود. جذب و تربیت مبلغان موفق بین‌المللی، جذب مستبصران و هدایت‌یافتگان، تربیت سیاستمداران موفق در خارج از کشور، ره‌آورد خارجی انقلاب می‌باشد. بعد از انقلاب اسلامی، فعالیت‌های حوزه‌ها علمیه در بخش‌های

کلیدواژه: انقلاب اسلامی، سامان‌دهی حوزه‌های علمیه، گسترش حوزه‌های علمیه.

مقدمه

حوزه‌های علمیه مکتب تشیع در جهان اسلام، تنها تکیه‌گاه و سرچشمه باورهای پیروان این مکتب در عصر غیبت کبراست. این نهاد از صدر

اسلام و عصر ائمه اطهار علیهم‌السلام و دوره بعد از امامان شیعه و در طول ۱۴۰۰ سال ایجاد شده و گسترش یافته است. نخستین حوزه‌هایی که در جهان اسلام شکل گرفت، حوزه مکه و مدینه در عصر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و امامان بعدی بود. این حوزه در عصر امام باقر و امام صادق علیهما‌السلام رونق بیش‌تری یافت. کوفه مرکز بعدی حوزه‌های علمیه بود و در رتبه بعدی قرار دارد. حوزه قم در همان دوران محدثانی همچون زکریا بن آدم، اسحاق بن عبدالله اشعری، و سهل بن یسع اشعری را تربیت کرد. حضور برخی از امامان شیعه و فعالیت نواب اربعه امام دوازدهم رحم‌الله‌علیه در بغداد و ظهور عالمان تأثیرگذاری مانند ابن جنید، شیخ مفید، سید مرتضی و شیخ طوسی، حوزه علمیه بغداد را در اواخر قرن دوم به اوج شکوفایی رساند. حوزه شهر نجف با هجرت شیخ طوسی در میانه‌های قرن پنجم پا گرفت. حوزه حله هم از قرن ششم تا قرن هشتم از حوزه‌های علمیه معتبر شیعه بود. ابن ادریس، ابن‌نما، محقق حلی، علامه حلی، و فخرالمحققین از فارغ‌التحصیلان حوزه حله بودند. در قرن نهم برخی از عالمان شیعی جبل عامل به اصفهان مهاجرت کردند. حوزه اصفهان عالمان برجسته‌ای همانند محمدتقی مجلسی، شیخ بهایی، میر داماد، میرفندرسکی، ملاصدرا، و محقق کرکی را تحویل جامعه داد.

در دوران معاصر هم آیت‌الله شیخ عبدالکریم حائری، در سال ۱۳۰۱ش. با استقرار در شهر قم، دوره جدید این حوزه را بنا نهاد. او در مدت اقامت پانزده‌ساله خود و با وجود فشار حکومت بر روحانیت، شمار طلاب حوزه قم را به ۹۰۰ نفر رساند. در اوایل دهه بیست شمسی با مستقر شدن آیت‌الله بروجردی در قم، حوزه قم دوره‌ای طلایی را تجربه کرد. تا این‌که با وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ش. تحولاتی

ساختاری و کیفی و کمی در وضعیت طلاب و روحانیت ایجاد شد.^۱ تعداد طلاب این حوزه تا این اواخر به ۱۵۰ هزار نفر رسید.^۲ گذشته از ارتقای کمی و کیفی حوزه علمیه، سایر دستاوردهای حوزوی انقلاب اسلامی بسیار گسترده است که مجال وسیعی می‌طلبد. اما در این نوشتار به برخی از دستاوردهای داخلی و خارجی می‌پردازیم.

دستاوردهای داخلی

تحقق انقلاب اسلامی، زمینه جذب هزاران طلبه را فراهم آورد که هدایتگری امت اسلام را به عهده بگیرند. در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی افزایش بی‌سابقه علاقه و انگیزه جوانان برای فراگیری علوم اسلامی و رشد تقاضای فرهنگی و تبلیغی در مراکز و نهادهای مختلف و انتظارات جامعه از حوزه‌های علمیه، زمینه‌ها و عوامل گسترش حوزه را فراهم ساخت، در حالی که قبل از انقلاب چنین زمینه‌های گسترده‌ای وجود نداشت. انقلاب اسلامی ایران نه تنها گسترش و رونق روزافزون حوزه‌های ایران را سبب شد، بلکه حوزه‌ها و مدارس دینی همه نقاط شیعه‌نشین جهان را تحت تأثیر خود قرار داد و زمینه توسعه چشمگیر آن‌ها را به وجود آورد که در بخش دوم به آن خواهیم پرداخت. در این بخش به تحولات داخلی حوزه‌های علمیه می‌پردازیم.

۱- سازماندهی مدیریت حوزه‌های علمیه

با پیروزی انقلاب اسلامی، یکی از عرصه‌های اساسی تحول در حوزه‌ها،

۱. لطف‌الله صافی گلپایگانی، سیر حوزه‌های علمی شیعه، ص ۲۹-۳۳؛ علی اکبر ذاکری، دانشنامه جهان اسلام، ج ۲۱، ص ۳۷۷ و ص ۴۰۷.

ایجاد زمینه برای ساختارمندی آن‌ها و شکل‌گیری تدریجی تشکیلات منسجم، در مدیریت علمی و اجرایی آن بود. تأسیس مرکز مدیریت حوزه علمی قم که با اشراف شورای عالی حوزه‌های علمیه - مرکب از علما و مدرّسان عالی‌رتبه و مورد قبول رهبری معظم انقلاب و سایر مراجع عظام - اداره می‌شود، از نتایج انقلاب اسلامی برای رشد و ارتقای حوزه‌ها بوده است. البته این مسیر، با سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های اساسی‌تر و دقیق‌تر، می‌تواند به کمال و کارآمدی مطلوب نزدیک‌تر شود.^۱ در سال ۱۳۹۴ تعداد حوزه‌های علمیه فعال در سراسر کشور حدود ۴۸۰ مدرسه، تعداد اساتید فعال در حوزه‌های علمیه سراسر کشور ۷ هزار استاد و تعداد حوزه‌های علمیه در دست‌ساخت ۱۷۰ واحد اعلام شده است.^۲

۲- رهایی از فشار حکومت‌ها

از برکات انقلاب اسلامی برای حوزه‌های علمیه، رهایی از فشار حکومت‌های جائر و طاغوتی رژیم‌های گذشته است. حکومت‌های گذشته با ایجاد محدودیت شدید جهت حذف کامل حوزه‌های علمیه و روحانیت گام برمی‌داشتند. شهادت برخی از عالمان انقلابی به دست رژیم‌های قبلی نتیجه همین سخت‌گیری‌ها بود؛ ولی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی حوزه‌ها آزادی خود را بازیافتند.

۳- ایجاد مراکز تخصصی در حوزه

در سال‌های بعد از انقلاب اسلامی، مراکز تخصصی به منظور پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه در حوزه‌های علمیه ایجاد شد و گسترش یافت. این

۱. همان.

مراکز از نظر قوانین وابسته به حوزه هستند، اما بیش تر از سیستم آموزشی جدید و شبه‌دانشگاهی استفاده می‌کنند. در حوزه علمیه قم ۲۱ مرکز تخصصی وابسته به حوزه وجود دارد: تخصصی امامت اهل بیت علیهم‌السلام؛ تخصصی ائمه اطهار علیهم‌السلام؛ تخصصی باقرالعلوم علیه‌السلام؛ تخصصی تبلیغ؛ تخصصی تفسیر و علوم قرآن؛ تخصصی حضرت مهدی علیه‌السلام؛ تخصصی حقوق و قضای اسلامی؛ تخصصی دار الهدی؛ تخصصی شیعه‌شناسی؛ تخصصی علوم و حدیث؛ تخصصی فلسفه اسلامی؛ تخصصی کلام اسلامی؛ تخصصی مذاهب اسلامی؛ تخصصی معارف اهل بیت علیهم‌السلام؛ تخصصی نهج البلاغه؛ مؤسسه آموزش عالی حوزوی اسراء؛ مؤسسه آموزش عالی حوزوی امام رضا علیه‌السلام؛ مؤسسه آموزش عالی حوزوی تربیت مدرس؛ مؤسسه آموزش عالی حوزوی خاتم النبیین صلی‌الله‌علیه‌وآله؛ و مؤسسه بین‌المللی مطالعات اسلامی. اکثر این مراکز در قم قرار دارد، اما در برخی از مراکز استان‌ها که مدارس علمیه گسترده‌ای دارند نیز تأسیس شده است.^۱

همچنین با هدف تولید علوم انسانی - اسلامی مراکزی با عنوان دانشگاه، مؤسسه و پژوهشکده، در حاشیه حوزه علمیه تأسیس شد که بعدها گسترش پیدا کرد. دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله، دانشگاه مفید، دانشگاه ادیان و مذاهب، دانشگاه قرآن و حدیث، دانشگاه معارف اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلام، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده دانشنامه‌نگاری دینی، مؤسسه فکر اسلامی، و پژوهشگاه جامعه المصطفی العالمیه از جمله این

۱. سایت مدیریت امور مراکز تخصصی حوزه‌های علمیه، ۱۳۹۵/۱۱/۲۴.

مراکز است.^۱

۴- رشد فعالیت‌های فرهنگی و پژوهشی

علاوه بر سامان‌یابی نظام آموزشی حوزه‌ها و پیش‌بینی عناوین و محتوای دروس مورد نیاز برای ارتقای توان علمی دانش‌آموختگان حوزه و ورود رسمی و نهادینه‌شده حوزه‌ها در عرصه‌ها و شاخه‌های مختلف، شکل‌گیری انجمن‌های علمی، انتشار مجلات تخصصی به زبان‌های زنده دنیا، تأسیس پایگاه‌های اطلاع‌رسانی دوسویه برای مباحثه‌ها و تبادل نظرهای علمی، انتشار هزاران عنوان کتاب در سال، در حوزه‌های دین‌پژوهی و مرتبط با مباحث و علوم اسلامی، برگزاری سالانه ده‌ها همایش علمی و پژوهشی، اجرای پروژه‌های تحقیقاتی در موضوعات مهم و بنیادین، همکاری‌های علمی، آموزشی و پژوهشی با دانشگاه‌ها و مراکز معتبر علمی داخل و خارج کشور، اعزام استاد میهمان به مراکز علمی جهان، نظریه‌پردازی‌های بدیع و کارساز در عرصه‌های مختلف فلسفی، اجتماعی، اقتصادی، تربیتی، و مواردی از این دست، از شاخص‌های عمده‌ای است که نشان‌دهنده رشد کیفی حوزه‌های علمیه است. حضور هزاران پژوهشگر حوزوی در عرصه‌های مختلف و عرضه مقالات و پژوهش‌ها و نیز حضور عینی و مؤثر فضلالی حوزه در سطوح و لایه‌های مختلف تلاش‌های علمی و فرهنگی و مدیریت نظام، نشان‌دهنده توانمندی‌های کیفی حوزه‌های علمیه است. با وجود این، جهش عظیم علمی و اجتماعی حوزه‌های علمیه نسبت به دوران پیش از انقلاب، در مقایسه با وضع مطلوب و برای جبران عقب‌ماندگی‌های

۱. همان.

تاریخی و غفلت‌های چند صد ساله و نیز پاسخ‌گویی به نیازهای روزافزون و انجام مسئولیت عظیم «مهندسی اجتماعی»، هنوز راهی طی نشده، طولانی، دشوار و حسّاس در پیش پای حوزه‌های علمیه قرار داده است.^۱

۵- صیانت از حوزه‌های علمیه

انقلاب اسلامی - که البته خود، نتیجه تحول فکری حوزه‌های علمیه بود - باعث شد زمینه لازم برای اصلاح و رفع موانع شکوفایی حوزه‌ها فراهم شود که متأسفانه قبل از انقلاب صیانت کم‌رنگی صورت می‌گرفت. به این منظور، نهادهایی در این زمینه تشکیل شد که از حیثیت حوزه‌های علمیه صیانت کند و هم از جهت اخلاقی و هم از جهت انحرافات فکری و علمی، مراقب حوزه‌ها باشد. تشکیل دادرسی ویژه روحانیت به دستور امام علیه السلام یکی از این مراکز صیانت است.^۲

۶- انسجام نظارت بر تهذیب حوزه‌ها

قبل از انقلاب اسلامی تلاش‌هایی برای تهذیب طلاب از سوی مسئولین حوزه صورت می‌گرفت و درس‌های اخلاق مؤثری در حوزه‌ها برگزار می‌شد و گاهی نظارت‌هایی از سوی مراجع وجود داشت، ولی این تلاش‌ها به صورت منسجم نبود و این مهم بعد از انقلاب انسجام بیش‌تری یافته و نهادینه شده است که این نیز از دیگر برکات انقلاب اسلامی در حوزه‌های علمیه است.

برنامه‌ریزی برای ترویج و تعمیق معنویت و زئی‌طلبگی، ارتقای مهارت‌ها

۱. ر.ک: علی ذوعلم، حوزه در انقلاب و انقلاب در حوزه‌ها.

۲. صحیفه امام، ج ۷، ص ۴۶۶.

و ترویج آداب و سنن اسلامی در بین حوزویان و خانواده‌های ایشان، ارتقای سطح دانش و مهارت اساتید اخلاق، جذب اساتید و مشاوران اخلاقی، شناسایی و معرفی اسوه‌های اخلاقی به حوزویان، پیشگیری از آسیب‌های تربیتی-تهدیبی طلاب، و سامان‌دهی به تلبس طلاب حوزه‌های علمیه، برخی از وظایف معاونت تهذیب حوزه است.

۷- توسعه دفاع از باورهای شیعه

مطمئناً دفاع از باورهای ارزشمند شیعه از مهم‌ترین اهداف تأسیس حوزه‌های علمیه از زمان اهل بیت علیهم‌السلام تا امروز بوده است. قبل از انقلاب، علما و متکلمان شیعه زحمات زیادی را متحمل شده و آثار بی‌ظنیری پدید آورده‌اند. با پیروزی انقلاب اسلامی و اقدامات ارزنده امام خمینی رحمته‌الله فعالیت‌های حوزه علمیه به سوی اهداف متعالی خود نزدیک‌تر شد و حوزه توانست در مقابل شبهات و هجمه‌ها از باورهای اصیل مکتب شیعه دفاع کند. علاوه بر نشر آثار فراوان در این باره، مراکزی در این زمینه تشکیل شد و نیروهای زیادی پرورش یافتند تا در مقابل هجمه فرهنگی دشمن مقاومت کنند. مرکز ملی پاسخ‌گویی، مرکز مطالعات و پاسخ‌گویی به شبهات حوزه علمیه، پایگاه پاسخ‌گویی به سؤالات و شبهات، و پاسخ‌گویی دینی و اعتقادی در مراکز فرهنگی سراسر کشور از این موارد است. در کنار این مهم پاسخ به پرسش‌های اخلاقی، فقهی، اجتماعی و تربیتی هم گسترش فراوانی یافته است.

۸- نهادینه شدن فرهنگ شهادت

فرهنگ شهادت در میان عالمان شیعه و سازمان روحانیت امری جا افتاده و رسمی دیرین بود و این قشر فرهیخته در مسیر اعتلای فرهنگ

اهل بیت علیهم‌السلام شهیدان فراوانی تقدیم کرده است،^۱ ولی با اوج گرفتن انقلاب اسلامی ایران این موضوع شتاب بیش‌تری گرفت و گستره آن به تمام زوایای حوزه‌های علمیه کشیده شد. به گونه‌ای که از آغاز انقلاب اسلامی ایران (در حدود نیم قرن) حوزه‌های علمیه به قدر شهدای روحانیت در طول تاریخ دین مبین اسلام (حدود ۱۴ قرن)، شهید داشته است. آمار حدود ۵۰۰۰ روحانی شهید (اعم از شهیدان قبل و بعد از انقلاب، جنگ تحمیلی، شهدای ترور و مدافعان حرم) نشان‌دهنده این واقعیت است.^۲ این آمار حاکی از حضور پررنگ حوزویان در مبارزات سیاسی، جبهه‌های نبرد حق و باطل و همچنین در دفاع از فرهنگ و حرم اهل بیت علیهم‌السلام و سایر عرصه‌ها بوده و تقدیم شهیدان والامقام در این مسیر، علاوه بر آثار معنوی، برکات شگفت‌انگیزی در تحکیم باورهای شیعه در جامعه داشته است؛ چراکه روحانیت در انقلاب اسلامی نسبت به جمعیت خود و در مقایسه با سایر اقشار جامعه، بیش‌ترین شهید را تقدیم کرده است.^۳

۹- تکمیل قیام‌های روحانیت

انقلاب اسلامی ایران مکمل قیام‌های حوزه‌های علمیه در طول تاریخ است. از برکات این انقلاب تکمیل حماسه‌های جاویدان روحانیت، در تاریخ حوزه‌هاست. اهداف قیام تنباکو، قیام مردم عراق، قیام شیخ محمد خیابانی، قیام مشروطیت، مبارزات شهید مدرس، قیام فدائیان اسلام، قیام

۱. مثلاً علامه شیخ عبدالحسین امینی، کتاب *شهداء الفضیلة* را - که مشتمل بر شرح حال ۱۳۰ تن عالم شهید و چگونگی شهادت آنان است - در همین زمینه تألیف کرد.

۲. <http://www.resalaat.ir>

۳. ر.ک: محمد مهدی بهداروند، نقش روحانیت در دستاوردهای انقلاب اسلامی.

آیت‌الله کاشانی و... را انقلاب اسلامی به ثمر نشاند و آرزوهای عالمان مبارز و مجاهد را عملی کرد. امام خمینی رحمته‌الله در این باره با تجلیل از اقدام باشکوه عالمان مبارز نکات قابل توجهی دارند.^۱ همچنین انقلاب سبب شد قیام‌های متعدد به رهبری روحانیت ادامه یابد؛ مصداق بارز آن قیام مردم فلسطین به رهبری روحانیت و قیام‌ها و نهضت‌های دیگر در کشورهای اسلامی به رهبری روحانیت است.

گسترش حوزه‌های علمیه در خارج

از جمله برکات انقلاب، گسترش حوزه‌های علمیه در خارج از کشور است که قبلاً بسیار کم بود. راه‌اندازی جامعه المصطفی العالمیه به همین منظور صورت گرفت. هم‌اکنون بیش از ۲۵ هزار طلبه غیرایرانی در حوزه‌های علمیه نقاط مختلف کشور مشغول تحصیل هستند.^۲ به نسبت افزایش طلاب، افزایش مدارس نیز در داخل و خارج کشور افزایش یافته است. شکوفایی استعدادهای درخشان حوزه‌های علمیه معاصر در خارج از کشور نمونه‌ای از تأثیرگذاری انقلاب اسلامی در ایران است؛ برای نمونه می‌توان از شیخ عبدالله دهدوه در بلژیک، شیخ زکزاکی در نیجریه، شیخ عیسی قاسم در بحرین، سیدحسن نصرالله در لبنان و شیخ نمر و شیخ محمد علی العمری در عربستان یاد کرد که همه تحصیل کرده حوزه‌های علمیه ایران و عراق هستند.

جامعه المصطفی العالمیه در سال ۱۳۸۶ش با تلفیق «سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور» و «مرکز جهانی علوم اسلامی» با دستور

۱. صحیفه امام، ج ۱، ص ۱۱۴ و ۱۱۵، سخنرانی ۱۱ آذر ۱۳۴۱.

۲. المصطفی نیوز، دوشنبه ۲ بهمن ۱۳۹۶؛ خبرگزاری ایرنا، ۲۸ مرداد ۹۶.

رهبر معظم انقلاب آیت‌الله خامنه‌ای تشکیل شده و رویکرد آن آموزشی، پژوهشی و تربیتی است. جامعه المصطفی دارای ۱۷۰ واحد تابعه است و در ۶۰ کشور واحد آموزشی دارد. بنا به اعلام جامعه المصطفی تعداد ۵۰۰۰۰ نفر در این مرکز مشغول به تحصیل بوده است که تعداد ۲۵۰۰۰ نفر فارغ‌التحصیل شده‌اند. مرکز توسط هیأت امناء و زیر نظر دفتر رهبری اداره می‌شود.^۱

۱- جذب و تربیت مبلغان موفق بین‌المللی

از برکات انقلاب اسلامی به حوزه‌های علمیه، آشنایی مشتاقان معارف اهل‌بیت علیهم‌السلام و جذب آنان در حوزه علمیه و سپس تأثیرگذار بودن آنان در کشورشان بوده است که به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

- شهید عبدالله دهنده

از روحانیان و مبلغان شیعه در بلژیک بوده است. او تحت تأثیر معارف اهل‌بیت علیهم‌السلام شیعه شد و پس از تحصیل در حوزه علمیه قم، در بلژیک با راه‌اندازی مرکز اسلامی و مسجد امام رضا علیه‌السلام در شهر بروکسل تبلیغات گسترده‌ای را آغاز کرد.

- ابراهیم زکزاکی

زکزاکی از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، برای تحصیل علوم دینی وارد حوزه علمیه قم شد و پس از دیدار با امام خمینی رحمه‌الله شیعه شد. وی با تأسیس جنبش اسلامی نیجریه، سیصد مدرسه اسلامی در نیجریه و کشورهای همسایه آن و مؤسسات خیریه‌ای تأسیس کرد.

۱. دانشنامه مجازی مکتب اهل بیت علیهم‌السلام: <http://fa.wikishia.net>

- شیخ عیسی احمد قاسم

این عالم برجسته، سابقه تحصیل در حوزه علمیه قم^۱ و نجف را دارد و مدتی عضو مجلس قانون‌گذاری و مجلس ملی بحرین بوده است. او هم‌اکنون رهبر معنوی قیام مردم بحرین شناخته می‌شود و عضو شورای عالی مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام است.

- شهید نمر باقر النمر

شهید نمر باقر النمر مشهور به شیخ نمر (۱۳۳۸-۱۳۹۴ش) روحانی شیعه اهل عربستان که با حکم دادگاه سعودی به شهادت رسید. وی تحصیلات دینی خود را در حوزه‌های علمیه ایران و سوریه تکمیل کرد و پس از بازگشت به عربستان به فعالیت‌های دینی، اجتماعی و سیاسی پرداخت.

- شیخ علی سلمان

شیخ علی سلمان عالم دینی و شیعه مذهب بحرینی است که در ۳۰ اکتبر ۱۹۶۵ در بحرین متولد شد. وی از مخالفان نظام کشور بحرین و رهبر جمعیت وفاق ملی اسلامی بحرین و از رهبران اپوزیسیون شیعه آن کشور است. او تحصیل کرده حوزه علمیه قم است.^۲

۲- جذب مستبصران و هدایت یافتگان

در سایه انقلاب اسلامی افراد زیادی آگاه شده، به مذهب تشیع گرایش پیدا کردند، و جذب حوزه‌های علمیه شدند. آنان بعد از تکمیل

۱. شیخ عیسی قاسم در ابتدای دهه ۱۹۹۰ برای تحصیل به قم هجرت کرد. اساتید عمده وی در قم عبارت بودند از: محمد فاضل لنکرانی، سیدکاظم حائری، سید محمود شاهرودی.

تحصیلات خود به منطقه خویش بازگشته و مؤثرترین حرکات را انجام داده‌اند.^۱ برخی دیگر نیز بدون تحصیل در حوزه علمیه، از برکت انقلاب اسلامی مستقیماً بهره برده و بیدار شده‌اند.

مواردی را برای نمونه یادآور می‌شویم:

دکتر عصام یحیی عماد؛ شهید علامه دکتر محمد حسن شحاته؛ ابراهیم زکراکی^۲؛ عالم فلسطینی شیخ محمد عبدالعال؛ رهبر فلسطینی محمد شحاده؛ طیب فلسطینی اسعد وحید قاسم؛ سید یاسین معیوف البدری نویسنده اهل سوریه^۳؛ صائب عبدالحمید نویسنده معاصر؛ شیخ محمود ابوریه دانشمند و نویسنده مصری که دارای کتاب‌ها و نوآوری‌های فراوانی است از جمله «اضواء علی السنة المحمدیه» و کتاب «ابوهریره شیخ المضیره»؛ سید ادريس حسینی از مغرب عربی صاحب کتاب «لقد شیعنی الحسین» (بی شک حسین مرا شیعه گردانید)؛ دکتر حامد الگار (Hamid Algar) متولد ۱۹۴۰م، ۱۳۱۹ه.ش در انگلستان، استاد مطالعات اسلامی و زبان فارسی در دانشگاه برکلی کالیفرنیا، به دنبال ایشان عده‌ای از دانشجویان و استادان آن دانشگاه نیز شیعه شدند؛ مروان خلیفات از اردن

۱. به این جهت وحشت وهابیان از گسترش تشیع امروزه علنی شده است. شیخ ناصر قفاری، استاد دانشگاه‌های مدینه می‌نویسد: اخیراً تعداد زیادی از اهل سنت به مذهب شیعه گرایش پیدا کرده‌اند و اگر کسی کتاب «المجد فی تاریخ البصرة و النجد» را مطالعه کند به وحشت می‌افتد که چگونه برخی از قبایل عربی به صورت کامل مذهب شیعه را پذیرفته‌اند.

۲. خبرگزاری فارس، چهارم تیر ۱۳۹۲: <https://www.farsnews.com/news/1392>

۳. وی کتابی به نام «یا لیت قومی یعلمون» (ای کاش قوم من می‌دانستند) منتشر کرده است.

۴. الگار بارها با امام خمینی دیدار داشته است: <http://fa.wikishia.net>

نویسنده کتاب «و سوار بر کشتی شدم»؛ شریف محمد علی حیدره^۱ که هم‌اکنون رهبر شیعیان سنگال است و کتاب وی به نام «آیا عاشورا روز جشن است یا روز اندوه» به زبان عربی و فرانسه چاپ شده است؛^۲ و ده‌ها مستبصر دیگر که نوشتاری مستقل می‌طلبند.

۳- تربیت سیاستمداران موفق در خارج از کشور

از برکات انقلاب اسلامی برای حوزه‌های علمیه این است که شخصیت‌های برجسته و تأثیرگذاری جذب حقانیت انقلاب و بعد وارد حوزه علمیه ایران و عراق شده‌اند و سپس در کشور خودشان مؤثر بوده‌اند؛ از جمله آنان می‌توان به دو شخصیت اشاره کرد:

الف) سید حسن نصرالله: وی رهبر حزب الله لبنان و مؤثرترین سیاستمدار معاصر آن کشور است. او فارغ‌التحصیل حوزه علمیه نجف و قم است.

ب) احمد عبدالله محمد سامبی: وی در حوزه علمیه قم تحصیل کرده و در سال ۲۰۰۶ رئیس‌جمهور کشور آفریقایی کومور^۳ شد.^۴

علاوه بر این رهبر معظم انقلاب در ایران، رهبران مذهبی حوزه‌های علمیه در سایر کشورها هم زمام هدایت‌گری عموم را عهده‌دار شده‌اند؛

۱. او می‌گوید: اما آشنایی من با اهل بیت علیهم‌السلام و مذهب شیعه با انقلاب ایران و علاقه‌مند شدن من به امام خمینی علیه‌السلام آغاز شد.

۲. وبلاگ شیعه‌شدگان: <http://www.haghbaalist.blogfa.com>

۳. مجمع‌الجزایر قمر یا کومور با نام رسمی «اتحادیه اسلامی مجمع‌الجزایر قمر» واقع در جنوب شرقی آفریقا در آب‌های اقیانوس هند و در شرق سواحل موزامبیک و شمال غربی ماداگاسکار قرار دارد. مساحت آن ۲۲۳۶ کیلو مربع است و جمعیت آن به ۷۹۸ هزار نفر می‌رسد.

4. <https://www.article.tebyan.net>

کسانی مثل آیت‌الله سیستانی در عراق.

نتیجه‌گیری

به برکت انقلاب اسلامی فعالیت‌های حوزه‌ها در بخش‌های مختلف گسترش یافت و حوزه‌های علمیه، علاوه بر رصد نیازهای گوناگون جامعه، برای سازمان‌ها و نهادهای مختلف مانند دانشگاه، قوه قضائیه، عقیدتی سیاسی نهادهای دولتی و نظامی کادرسازی کرده‌اند. افزون بر آن خدمات حوزه‌های علمیه در خارج از کشور، طی چهار دهه، بسیار چشمگیر و تأثیرگذار بوده است.